

Səriştələrin növləri və onların formalaşdırılması yolları

Lətifə Qəribağa qızı Cəlilova

*fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertant,
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu*
E-mail: Letife-celilova83@mail.ru

Rəyçilər: p.ü.e.d., prof. F.A. Rüstəmov,
p.ü.f.d. N.R. Abbasov

Açar sözlər: dəyər-məna səriştələri, ümummədəni səriştələr, tədris-koqnitiv səriştələr, informativ səriştələr, kommunikativ səriştələr, sosial-əmək səriştələri, fərdi özünü inkişaf səriştələri

Ключевые слова: ценностные навыки, общекультурные навыки, образовательно-познавательные навыки, информационные навыки, коммуникативные навыки, социально-трудовые навыки, навыки личного саморазвития

Key words: value-meaning skills, general-cultural skills, teaching-cognitive skills, informational skills, communicative skills, social labor skills, individual self-development skills

Səriştəyənlü yanaşma – şagirdin kompleks bilik və bacarıqları əldə etməsi, təhsil və tərbiyənin son praktik nəticəyə istiqamətlənməsi ilə xarakterizə olunan yanaşmadır.

Buna əsasən, gözlənilən nəticələr məzunların əsas səriştələri şəklində müəyyən edilir. Hazırda ümumtəhsil məktəblərində formalaşması zəruri olan əsas səriştələrin dəqiq siyahısı mövcud deyil. Ən çox yayılmış olan A.V. Xutorskinin təsnifatıdır. O, səriştələrin növlərini aşağıdakı sxemdəki kimi müəyyən edir (2, s. 9):

Sxem 1.1. A.V. Xutorskinin səriştələrin növləri üzrə təsnifatı

Mənbə: A.V. Xutorskaya. Əsas və fənn üzrə səriştələrin yaradılma texnologiyası. -M., 2005, ədəbiyyatının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

İndi isə sxem 1.1-də verilən səriştə növlərinin ətraflı təhlilini aparaq:

1. Dəyər-məna səriştələri. Bu səriştə şagirdin dünyagörüşü sahəsində dəyərləri, ətraf mühiti görmək və anlamaq, ona istiqamətlənmək, öz rolunu və missiyasını dərk etmək, öz hərəkətləri və addımları üçün məqsədyönlü və semantik münasibətlər seçmək, qərar qəbul etmək bacarığı ilə əlaqəlidir. Bu səriştələr təhsil və digər fəaliyyətlə bağlı situasiyalarda şagirdin öz müqəddəratını müəyyənləşdirmə mexanizmini təmin edir. Şagirdin fərdi təhsil trayektoriyası və onun həyat fəaliyyəti proqramı bütövlükdə onlardan asılıdır (2, s. 22).

2. Ümummədəni səriştələr. Milli və ümumbəşəri mədəniyyət sahəsində idrak və fəaliyyət təcrübəsi; insan və bəşəriyyətin, ayrı-ayrı xalqların həyatının mənəvi və əxlaqi təməlləri; ailəvi, sosial, ictimai hadisə və ənənələrin mədəni-məntiqi əsasları; insan həyatında elm və dinin rolu; boş vaxtın səmərəli təşkili yollarının öyrənilməsi kimi məişət və mədəniyyət-istirahət sahəsində səriştələr. Buraya şagirdin dünya xəritəsini mənimsəməsi, dünyanın mədəni və universal dərk təcrübəsi daxildir (2, s. 29).

3. Tədris-koqnitiv səriştələr. Bu, şagirdin real dərk edilə bilən obyektlərlə əlaqələndirilən, məntiqi, metodiki, ümumtəhsil fəaliyyət elementlərini özündə birləşdirən müstəqil koqnitiv fəaliyyət sahəsindəki səriştələrinin məcmusudur. Bura tədris-koqnitiv fəaliyyətin qiymətləndirilməsi, əks etdirilməsi, təhlili, planlaşdırılması, hədəflərin müəyyənləşdirilməsi daxildir. Tədqiq olunan obyektlərlə münasibətdə, şagird yaradıcı məhsuldar fəaliyyət bacarıqlarını əldə edir: biliklərin birbaşa reallıqdan əldə edilməsi, qeyri-standart vəziyyətlərdə hərəkət üsullarının, problemlərin evristik həll yollarının mənimsənilməsi. Bu səriştələr çərçivəsində müvafiq funksional savadlılıq tələbləri müəyyən edilir: faktları fərziyyələrdən ayırmaq, ölçmək qabiliyyətinə yiyələnmək, ehtimal, statistik və digər koqnitiv metodlardan istifadə etmək bacarığı (2, s. 37).

4. İnformativ səriştələr. Real obyektlərin (televiziya, musiqi mərkəzi, telefon, faks, kompüter, printer, modem, surətçixaran) və informasiya texnologiyaları (audio-videoqeydiyyat, elektron poçt, media, internet) köməyi ilə müstəqil şəkildə lazımı məlumatları axtarmaq, təhlil etmək və seçmə, təşkil etmək, çevirmək, saxlamaq və ötürmək bacarığı formalaşdırılır. Bu səriştələr şagirdin tədris materialları və təhsil sahələrində, eləcə də ətraf mühitdə mövcud olan məlumatlarla bağlı fəaliyyət bacarıqlarını təmin edir (2, s. 41).

5. Kommunikativ səriştələr. Ətrafdakı və uzaq məsafədəki hadisələr və insanlarla qarşılıqlı əlaqə yollarını, dillərini bilmək; müxtəlif sosial rollar ifa etməklə komandada, qrupda işləmək bacarıqları; Şagird özünü təqdim etməyi, məktub, anket, ərizə yazmağı, sual verməyi, müzakirə etməyi və s. bacarmalıdır. Bu səriştələrin mənimsənilməsi üçün tədris prosesində hər bir öyrədilən fənn və ya təhsil sahəsi çərçivəsində hər təhsil pilləsindən olan şagird üçün real kommunikasiya obyektlərinin və onlarla işləmə bacarıqlarının zəruri və kafi həcmi müəyyən edilir (2, s. 45).

6. Sosial-əmək səriştələri vətəndaş-cəmiyyət fəaliyyəti (vətəndaş, müşahidəçi, seçici, nümayəndə rolunun icra edilməsi) sferasında, ictimai-əmək sahəsində (istehlakçı, alıcı, müştəri və istehsalçının hüquqları), ailə münasibətləri və məsuliyyət məsələləri sferasında, iqtisadiyyat və hüquq məsələlərində öz peşəkar müqəddəratını təyinetmə üzrə bilik və təcrübələrə yiyələnməkdir. Bura, məsələn, əmək bazarında vəziyyəti təhlil etmək, fərdi və sosial faydalara uyğun hərəkət etmək, əmək və vətəndaş münasibətlərində etikaya sahib olmaq bacarığı daxildir. Şagird sosial cəmiyyətdə yaşamaq üçün zəruri olan minimal sosial fəaliyyət və funksional savadlılıq bacarıqlarını mənimsəyir (2, s. 46).

7. Fərdi özünü inkişaf səriştələri fiziki, mənəvi və intellektual cəhətdən özünü inkişaf, özünü emosional cəhətdən tənziqləmə və özünü dəstəkləmə yollarını öyrənməyə yönəldilmişdir. Şagird davamlı özünüdərk, müasir insan üçün zəruri hesab edilən şəxsi keyfiyyətlərin inkişafı, psixoloji savadlılığının formalaşması, düşüncə və davranış mədəniyyəti ilə ifadə olunan şəxsi maraqlar və imkanları ilə necə işləməyi öyrənir. Bu səriştələrə şəxsi gigiyena, öz sağlamlığına qayğı, cinsi savadlılıq, daxili ekoloji mədəniyyət, təhlükəsiz həyat fəaliyyəti üsulları daxildir (2, s. 47).

Bu tələblərdə şagirdlərdə tədrisin səmərəli təşkili, ümumi təhsil bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirməyin vacibliyini vurğulanır, bu da məktəblilərin sonrakı təhsil və idrak fəaliyyəti üçün etibarlı əsas təmin edir, dərindən və möhkəm biliklərin əldə olunmasına kömək edir.

İbtidai siniflərdə riyaziyyat dərslərində bütün sadalanan səriştələri əldə etmək mümkündür.

Əsas səriştələrin yaratma metodu 5 mərhələdən ibarətdir:

➤ **1-ci mərhələ – giriş-motivasiya.** Şagirdlərin qeyri-iradi diqqətini cəlb etmək, onlarda tədris olunan materiallara və onların öyrənilməsinin zəruriliyinə müsbət emosional münasibət yaratmaq lazımdır. Bu mərhələdə şagirdlər bu mövzunu niyə və nə üçün öyrənməli olduğunu və gələcək işin əsas tədris tapşırığının nə olduğunu öyrənməlidirlər.

➤ **2-ci mərhələ – riyazi biliklərin aşkar edilməsi.** Bu mərhələdə əhəmiyyətli üsullar diqqətin cəmlənməməsini, müstəqil tədqiqatın aparılmasını, koqnitiv ehtiyacların artımını stimullaşdıran tələblərdir.

➤ **3-cü mərhələ – biliklərin formalaşması.** Bu mərhələdə təyin edilən üsulların əsas məqsədi şagirdlərin müəyyən edilmiş riyazi faktın hərtərəfli araşdırılması yönündə fəaliyyətini təşkil etmək və analitik-sistematik axtarış üsulunu tətbiq etməkdir.

➤ **4-cü mərhələ – riyazi biliklərin tətbiqi.** Bu mərhələdə problemlə situasiyanın yaradılması şagirdlərin tədqiqat fəaliyyətini gücləndirməli və tədris materialının dərinlən mənimsənilməsinə kömək etməlidir.

➤ **5-ci mərhələ – ümumiləşdirmə və sistemləşdirmə.** Üsullar tədqiq olunan riyazi faktlar arasında əlaqə yaratmalı, bilikləri sistemləşdirməli, şagirdləri özünü-təhsilini idarə etməlidir.

Dəyər-semantika səriştələrinin həyata keçirilməsinin ən yaxşı yolu şagirdlərin məktəb kursu materialından çox fənn məntiqindən istifadə edilməsini tələb edən, qeyri-standart məsələlərin tətbiqidir.

İlk baxışdan, riyaziyyat dərslərində ümummədəni səriştələri tətbiq etmək çox çətindir. Lakin gizli məlumatlar ilə məsələlərdən istifadə etmək mümkündür.

Məsələn: “Məlumdur ki, 2-ci sinif şagirdi ev tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün gündə 2 saat vaxt ayırmalıdır. Bu hesabla şagird həftədə neçə saat ev tapşırığına sərf edəcək?”. Beləliklə, bu tapşırığın üzərində işləyərkən şagird qeyri-ixtiyari ümumilikdə qəbul edilən gigiyenik normaları mənimsəyir. Bu, təhsil-tərbiyə işinin təşkili, gün ərzində öz vaxtının bölüşdürülməsi, müəyyən bir müddət üçün ev tapşırığının yerinə yetirilməsi deməkdir.

Gizli, birbaşa deyilməyən məlumat hissəsi olan tapşırıqların iş prosesində həlli sadədir və bu üsul məktəbdə də tətbiq olunur. Dərs prosesi təşkil olunarkən şagirdlərdə yalnız riyazi səriştələrin formalaşdırılmasına deyil, həm də ümummədəni səriştələrin formalaşdırılmasına önəm vermək vacibdir.

Tədris-koqnitiv səriştələrin həyata keçirilməsi xüsusi çətinliklər doğurmur, çünki şagirdlərin işinin müxtəlif praktik yollarla təşkili onun inkişafına kömək edir.

Bu səriştələrin həyata keçirmənin yollarından biri test şəklində yoxlama işlərini aparmaq-

dır. Bu işin səriştəyönlü yanaşması baxımından məqsədəuyğunluğu ondadır ki, iş zamanı şagirdlər ümumtəhsil bilik və bacarıqları əldə edirlər.

Müasir məktəbdə təhsil və idrak səriştələri həyata keçirilir, tədqiqat fəaliyyətində şagirdlərin yaradıcılığına praktik baxımından kömək edir. Sınıfədxaric fəaliyyət zamanı riyaziyyat üzrə elmi layihələrin hazırlanmasına dair işlər aparılır. Ancaq bu istiqamətin uşağın gələcək həyatında əhəmiyyətini unutmamalıyıq.

İnformativ səriştələr uşağın müxtəlif informasiya resurslarından istifadəsini nəzərdə tutur. İnternetdən istifadə şərt deyil. Qəzetlərlə də başlamaq olar. Beləliklə, dərş tapşırıqlarının əsas səriştəyönlülüüyü tapılan materialın öyrənilməsi deyil, informasiya mənbələri ilə işləmək bacarıqlarının inkişafıdır (və ya təkmilləşdirilməsi). Əsas olan dərşdən dərşə tapşırıqların çətinlik səviyyəsini artırmaq ardıcılığına riayət etməkdir. Yanaşma şagirdin fiziki və intellektual xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla tətbiq edilməlidir.

Kommunikativ yanaşma məktəb təhsil sistemi üçün yeni deyil, onun tətbiqi müxtəlif kollektiv (kommunikativ) iş üsullarından (məsələn, müzakirə, qrup işi, iki nəfərdən ibarət qrup işi və s.) istifadə etməyi nəzərdə tutur. Bu üsullar ibtidai məktəbdə riyaziyyat dərşinin müxtəlif mərhələlərində fəal şəkildə istifadə olunur.

Sosial və əmək səriştələri aşağıdakı kimi həyata keçirilə bilər. Sınıfə şifahi tapşırıq mərhələsində müxtəlif iş variantlarından istifadə etməklə bir neçə dərş keçirilir. Daha sonra uşaqlara şifahi hesab üzrə bir neçə növ tapşırıqla birlikdə yoxlama işi təklif olunur, nəticədə yaxşı nəticələrlə rəy alır.

Beləliklə, müxtəlif (qeyri-standart) vəziyyətlərdə uşaqlarda hesablaşma bacarığı inkişaf edir. Yəni, uşaqların şifahi hesablaşma bacarığını təkmilləşdirmək üçün daim iş aparırsınızsa, uşaqlar kassa aparatına yaxınlaşmadan əvvəl mağazaya ödənməli məbləğin hesablaşması ilə bağlı problem yaşamayacaq, bu bacarıq sosial və əmək sahəsinə, yəni, praktikada məlumatların tətbiqi sahəsinə aid edilir.

Özünü inkişaf etdirmə səriştələri şagird tərəfindən müasir həyatda müəyyən vəziyyətlərdə ona faydalı olacaq fəaliyyət metodlarının mənimsənilməsini nəzərdə tutur. Bu səriştələrin həyata keçirilməsi dərşin bu mərhələsində “qənaətbəxş”, “yaxşı”, “əla” qiyməti ilə üç səviyyədə verilən müstəqil şəkildə həll edilməli tapşırıq nəzərdə tutur. Səviyyənin seçilməsi mütləq şagirdin özü tərəfindən aparılmalıdır. Bundan əlavə, onu yalnız bir növ çətinlik səviyyəsi ilə məhdudlaşdırmırıq. Şagird seçdiyi mürəkkəblikdə tapşırığı asanlıqla yerinə yetirdiyini hiss edirsə, o, daha yüksək qiymət alma imkanını əldə etdiyi daha çətin tapşırığın həllinə keçə bilər. Qeyd edək ki, bunun əksi də baş verə bilər. İstisna deyil ki, şagird öz potensialını aşan çətinlikdə tapşırıq seçə və daha asan tapşırığa keçmək məcburiyyətində qala bilər. Burada öz qüvvə və imkanlarının aktiv qiymətləndirilməsi baş verir. Uşaq heç bir kömək olmadan bu nisbətən qısa müddət ərzində əldə etdiklərini təhlil edir. Şübhəsiz ki, yüksək nəticə əldə etmək üçün növbəti dəfə necə işləməli olduğuna dair özü nəticələr çıxarır. Buna görə də, biz bu mərhələdə işin fərdi özünü inkişaf etdirmə səriştələrinin formalaşmasına kömək etdiyi qənaətinə gəlirik.

Müasir təhsilin əsas məqsədi universal bilik, bacarıq və qabiliyyətlər, eləcə də şagirdlərin müstəqil fəaliyyət təcrübəsi və fərdi məsuliyyəti, yəni təhsilin məzmununun indiki keyfiyyətini müəyyən edən əsas müasir səriştələri özündə birləşdirən ümumtəhsil məktəb sistemini formalaşdırmaqdır.

Səriştəyönlü latın dilindən tərcümədə fərdin xəbərdar olduğu, bilik və təcrübəyə malik olduğu məsələlər məcmusu mənasını verir. Müəyyən sahədə kompetentli insan həmin sahədə mühakimə yürütmək və effektiv fəaliyyət göstərməyə imkan verən müvafiq bilik və bacarıqla-

ra malikdir.

Məsələnin tarixi və nəzəriyyəsinə öyrənərək, biz bu qənaətə gəldik ki, səriştə - şagirdin əldə edilmiş bilik, bacarıq, eləcə də fəaliyyət metodlarının praktik və nəzəri problemlərin həllində tətbiqinə hazır olmasıdır (bacarmasıdır).

“Səriştə” anlayışı “bacarıq” termini ilə fərqləndirilir: “Bacarıq - müəyyən bir vəziyyətdə hərəkətdir. Bacarıqlar fəaliyyətdə səriştə kimi təqdim olunur. Səriştə - bacarığın yaratdığı məfhumdur.

Bütün fənn sahələrinə aid olan ümumi əsas səriştələrə əlavə olaraq, fənn üzrə səriştələr də müəyyən edilir - bunlar konkret fənn üzrə konkret hərəkətin effektiv şəkildə yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan və yüksək ixtisaslaşmış bilikləri, fənn üzrə xüsusi bacarıqları, düşüncə tərzlərini özündə birləşdirən xüsusi qabiliyyətlərdir.

Xüsusilə, **riyazi səriştə** - məlumatları (vəziyyətləri) strukturlaşdırmaq, riyazi əlaqələri ayırmaq, vəziyyətin riyazi modelini yaratmaq, onu təhlil etmək və dəyişdirmək, əldə edilmiş nəticələri şərh etmək qabiliyyətidir. Başqa sözlə desək, şagirdin riyazi səriştələri gündəlik həyatda yaşanan problemlərin həllində riyaziyyatın adekvat şəkildə tətbiqinə kömək edir.

Müəyyən bir fənn sahəsi üzrə səmərəli fəaliyyət üçün zəruri olan səriştələr toplusu, bilik və *təcrübənin* mövcudluğu **səriştəlilik** adlanır.

Səriştələr *biliklərin mənimsənilməsindən fərqli olan məsələlərin həlli* zamanı bilik və bacarıqların tətbiqi ilə ortaya çıxır.

Orta (tam) ümumi təhsil standartlarında riyazi səriştələrin səviyyəsini xarakterizə etmək üçün istifadə olunan, məzunların hazırlıq səviyyəsi ilə bağlı aşağıdakı tələblər hazırlanıb: “Əldə edilmiş bilik və bacarıqların praktik fəaliyyətdə və gündəlik həyatda aşağıdakıların icrası üçün istifadə edilməsi (3., s. 51):

- zəruri olduqda, sorğu materiallarından və elementar hesablama qurğularından istifadə etməklə dərəcələri, düsturlar üzrə praktik hesablamalar;
- ən sadə riyazi modellərin qurulması və tədqiqi;
- real asılılıq funksiyalarından istifadə edərək təsvir və tədqiqat, onların qrafiklərinin qurulması;
- real proseslərin qrafiklərinin şərhini;
- riyazi analiz aparatının istifadəsi ilə ən böyük və ən kiçik dəyərlər üzrə məsələlər də daxil olmaqla həndəsi, fiziki, iqtisadi və digər tətbiqi məsələlərin həlli;
- diaqramlar, qrafiklər, statistik məlumatların təhlili şəkildə təqdim olunan real ədədi məlumatların təhlili;
- öyrənilən düsturlar və rəqəmlərin xüsusiyyətləri əsasında sadə praktik situasiyaların tədqiqi (modelləşdirilməsi);
- zəruri hallarda soğru kitablarından və hesablama qurğularından istifadə etməklə praktik məsələləri həll edərkən real obyektlərin uzunluğunun, sahəsinin və həcmnin hesablanması”.

Həlli riyaziyyatın tədrisi prosesində əldə edilən bilik və bacarıqların tətbiqini tələb edən, gündəlik həyatda yaranan situasiyaların təhlili göstərmişdir ki, bunun üçün zəruri olan fənn bacarıqlarının siyahısı kiçikdir (3):

- hesablamalar aparmaq, o cümlədən hərəkətlərin nəticələrini yuvarlaqlaşdırmaq və qiymətləndirmək (hesablaşdırmaq), hesablamalar üçün məlum düsturlardan istifadə etmək bacarığı;
- müxtəlif formalarda təqdim olunmuş məlumatları (cədvəllər, diaqramlar, qrafiklər, sxemlər və s.) çıxarmaq və şərh etmək bacarığı;
- sadə real hadisələrin və proseslərin xarakterizə edilməsi üçün statistika və ehtimal nəzəriyyəsinin elementləri üzrə bilikləri tətbiq etmək bacarığı;

➤ praktik məsələləri həll edərkən real obyektlərin uzunluğunu, sahəsini və həcmələrini hesablamaq bacarığı.

Şagirdlərin səriştələrinin beynəlxalq səviyyədə yoxlanılması üçün iki növ tapşırıqdan istifadə olunur - tam riyazi və məzmunu (praktik yönümlü).

Məzmun məsələlərin həllində riyaziyyatdan istifadə etmək üçün ümumi şərtləri təmin edən, həllinə və onun şərhinə təsir edən məzmunu malik məsələlər daxildir. Bundan başqa, real vəziyyətdən çox yayınmırsa, hipotetik şərtləri olan məsələlərin istifadəsi də istisna edilmir.

Bu tip məsələlərin həllində ağırlıq real vəziyyətin modelinin qurulmasına düşür. Məhz modelin qurulması yüksək səviyyədə riyazi hazırlıq tələb edən və ümummədəni (ümumtəhsil) adlandırılması məqsədəuyğun olan tədrisin nəticəsidir.

Riyazi səriştəlilik səviyyələri. Riyazi səriştəliliyin üç səviyyəsi qəbul edilib: reproduksiya səviyyəsi, əlaqələrin qurulması səviyyəsi, mühakimə səviyyəsi.

Birinci səviyyə (reproduksiya səviyyəsi) məlum faktların, standart üsulların oxşar vəziyyətlərə birbaşa tətbiqi, riyazi obyekt və xüsusiyyətlərin tanınması, standart prosedurların icrası, məlum alqoritm və texniki bacarıqların tətbiqi, standartlar, tanış ifadələr və düsturlarla işləmək və birbaşa hesablama aparmaqdır.

İkinci səviyyə (əlaqələrin qurulması səviyyəsi) tipik olmasa da, şagirdlərə az da olsa tanış olan və ya bilinən çərçivədən çox az dərəcədə kənara çıxan məsələlərin həlli üzrə reproduktiv fəaliyyətə əsaslanır. Məsələnin məzmunu riyaziyyatın hansı bölməsindən istifadə edilməsinin və hansı üsulların tətbiq edilməsinin lazım olduğu barədə məlumat verir. Tipik olaraq, bu məsələlər həllin şərh baxımından daha çox tələblər ehtiva edir, onlar məsələdə təsvir olunmuş vəziyyətin fərqli təqdimatları arasında və ya məsələnin şərtindəki məlumatlar arasında əlaqələrin qurulmasını nəzərdə tuturlar.

Üçüncü səviyyə (mühakimə səviyyəsi) əvvəlki səviyyənin inkişafı kimi qurulur. Bu səviyyənin məsələlərinin həlli riyazi alətlərin seçilməsi, riyaziyyat kursunun müxtəlif bölmələrindən məlumatların inteqrasiyası, alqoritminin müstəqil şəkildə qurulması zamanı müəyyən intuisiya, düşüncə və yaradıcılıq tələb edir. Tapşırıqlar adətən daha çox məlumatı ehtiva edir, şagirdlərdən çox zaman nümunələr tapmaq, əldə edilən nəticələri ümumiləşdirmək, izah etmək və ya əsaslandırmaq tələb olunur.

Dövlət İmtahan Mərkəzi tərəfindən məktəblilərin riyazi səriştələri hər üç səviyyədə ardıcılıqla yoxlanılır.

Lakin səriştə yalnız fənn üzrə bilik, bacarıq və qabiliyyətlərin məcmusu kimi şərh edilə bilməz. Bu, təhsilin və həyat təcrübəsinin nəticəsi olaraq əldə edilən, şagirdlərin əldə edilmiş bilik və bacarıqlarını gündəlik təcrübədə ortaya çıxan problemləri həllində tətbiq etmək bacarığı da daxil olmaqla, şagirdlərin bilik və bacarıqlarını tədris keyfiyyətinin tərkib xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirilən yeni keyfiyyətdir.

Məzmunu tapşırıqların müvəffəqiyyətlə həlli yalnız təhsil prosesi oxşar problemlərin həllinə yönəldiyi zaman təmin edilə bilər.

Riyaziyyat dərslərində səriştəyönlü-fəaliyyət yanaşması istifadəsi şagirdlərdə əsas səriştələrin formalaşmasına imkan verir ki, bu da öz növbəsində biliklərin keyfiyyətinə təsir edir və riyaziyyat dərslərinə müsbət münasibətin yaranmasına, riyazi təhsilin şagirdin real obyektlərlə münasibətdə şəxsi təcrübəsi və ehtiyacları ilə bağlı bilik, vərdiş və bacarıqlarla tamamlanmasına gətirib çıxarır.

Dünya davamlı olaraq tədrisən dəyişir. Anlayışlardan sözlərə kimi hər şey dəyişir və yalnız dünya ilə birlikdə dəyişməyə hazır olanlar uğur əldə edə bilər! (P. Kalita)

İnkişaf etməkdə olan cəmiyyətə mümkün nəticələrini öncədən təxmin etməklə müstəqil

şəkildə qərarlar verə bilən, hərəkət edə bilən, əməkdaşlıq edə bilən, ölkənin gələcək taleyi, onun sosial-iqtisadi tərəqqisi ilə bağlı məsuliyyət hissəsini paylaşa bilən müasir, təhsilli, yüksək mənəviyyətli və təşəbbüskar insan lazımdır.

Hazırda təhsil prosesini tənzimləyən bütün normativ sənədlər şagirdlərin gündəlik həyata hazırlanmasını təhsilin və tərbiyənin əsas məqsədlərindən biri kimi vurğulayır. Cəmiyyətdə və iqtisadiyyatda sürətlə baş verən dəyişikliklər bu gün fərddən yeni şəraitə tez bir zamanda adaptasiya olmağı, kompleks problemlərin optimal həll yollarını tapmağı, qeyri-müəyyənlik vəziyyətində özünü itirməməyi, fərqli insanlarla səmərəli ünsiyyət qurmağı və eyni zamanda mənəviyyatını qoruyub saxlamağı tələb edir. Məktəbin vəzifəsi müstəqil həyatda özünü əmin hiss etməyə imkan verən zəruri müasir bilik, bacarıq və keyfiyyətlər komplektinə malik məzun yetişdirməkdir. Ümumtəhsil məzmununun əsasında şagirdlərdə əsas səriştlərin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi dayanır.

Səriştə dedikdə, müəyyən bir sahədə uğurlu fəaliyyət üçün bilik, bacarıq, şəxsi keyfiyyət və praktik təcrübəni tətbiq edə bilmə bacarığı nəzərdə tutulur. Səriştə - aktivləşdirilmiş və zənginləşdirilmiş biliklər sistemidir. Əsas səriştlər - universal bilik, bacarıq, müstəqil fəaliyyət təcrübəsi və fərdi məsuliyyət sistemidir; “səriştə” anlayışı biliklər deyil, bacarıqlar sahəsinə aid edilir. Səriştlər təlim vasitəsilə əldə olunan bilik, təcrübə, dəyər və meyllərə əsaslanan ümumi bacarıqlardır.

Hazırda təhsil prosesində riyaziyyat dərsləri səviyyəsində məktəblilərin əsas səriştlərinin formalaşdırılması üçün bu istiqamətdə işlərin aparılmasının məqsədəuyğunluğunu müəyyən edən model yoxdur.

Təhsilimiz üçün tipik problem şagirdlərin bir çox nəzəri bilikləri yaxşı mənimsədiyi halda, konkret məsələlərin və ya problemləli vəziyyətləri həllində bu biliklərdən istifadə tələb edən fəaliyyətlərdə əhəmiyyətli çətinliklərlə üzləşməsidir. Bu, təhsilin əsas məqsədinin “səriştə-yönlü” yanaşmasına keçməsinə gətirib çıxarır və bu problemi həll etməyi zəruri edir. Beləliklə, təhsil və həyat arasındakı pozulmuş tarazlıq bərpa olunur. Müasir təhsil problemlərinin həllinin əsas şərtlərdən biri şagirdlərin əsas təhsil səriştlərinin formalaşmasıdır.

Təlimin normativ və praktik komponentinə səriştəyönlü yanaşmanın tətbiqi təhsilimiz üçün xarakterik problemin, yəni şagirdlərin nəzəri bilikləri yaxşı mənimsədiyi, lakin bu biliklərin konkret həyat məsələlərini və ya problemləli vəziyyətlərin həllində istifadə edilməsini tələb edən fəaliyyətlərdə əhəmiyyətli çətinliklər yaşadığı vəziyyətin həllinə kömək edir.

Riyazi səriştlər - məlumatları strukturlaşdırmaq, riyazi əlaqələri ayırmaq, situasiyanın riyazi modelini yaratmaq, onu təhlil etmək və dəyişdirmək, əldə edilmiş nəticələri şərh etmək qabiliyyətidir. Buna görə də, şagirdin riyazi səriştəliliyi gündəlik həyatda yaranan problemlərin həllində riyaziyyatın adekvat şəkildə tətbiqinə kömək edir.

Şagirdlərə riyaziyyatın tədrisi zamanı ən mühüm təhsil fəaliyyəti məsələlərin həllidir. Əsas diqqət şagirdlərin məktəbdə qazandıqları bilik və bacarıqları gündəlik həyatda tətbiq edə bilmə bacarıqlarının inkişafına yönəldilir. Lakin Şagirdlərin Təhsil Nailiyyətlərinin Qiymətləndirilməsi Üzrə Beynəlxalq Proqramın (PISA) “Yeni minillikdə bilik və bacarıqların monitorinqi” tədqiqatlarının nəticələrinə əsasən, tədqiqatların nəticələri məktəblilərin riyazi hazırlığında tipik nöqsanları aşkar edir. Buraya geniş tətbiqi əhəmiyyətə malik bir sıra mövzunun kifayət qədər mənimsənilməməsi daxildir: ədədlərin nisbəti, nisbət miqdarları, faiz məsələlərinin həll edilməsi, fiqurların perimetrinin və sahələrinin müəyyən edilməsi, nəticələrin qiymətləndirilməsi və hesablanması, real asılılıqların qrafiklərinin oxunması.

Buna görə də, əsas səriştlərin formalaşdırılmasının və riyaziyyatın tədrisinə səriştəyönlü yanaşmanın tətbiqi yollarından biri dərslərdə xüsusi qabiliyyət yönümlü məsələlərin istifadə-

sidir.

Beləliklə, təhsilə kompetent yanaşma aşağıdakı kimi təfsir oluna bilər: səriştəyənlü yanaşma - şagirdin kompleks bilik və bacarıqları əldə etməsi, təhsil və tərbiyənin son praktik nəticəyə istiqamətlənməsi ilə xarakterizə olunan yanaşmadır.

Ümumiyyətlə, fənlər üzrə təhsil proqramlarının (kurikulumların) özünəməxsusluğunu necə izah etmək lazımdır? Yaxud, ənənəviliklə yenilik arasındakı əlaqələr necə şərh olunmalıdır?

Heç şübhəsiz, bu suallar əsasında aparılan müzakirələr müəllimlərin kurslarda qazandıqları bilik və bacarıqları davam və inkişaf etdirməyə yönəldilməli, bir neçə məsələ diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Birinci, hər bir fənnə elm sahələrini, texnologiyaları, psixologiya, fiziologiya ilə bağlı zəruri məsələləri özündə ehtiva edən integrativ pedaqoji, metodik anlayış kimi baxılmalıdır. Fənnə dair məqsəd və vəzifələrin, onların əhəmiyyətinin izah olunmasında şəxsiyyətin inkişaf etdirilməsi, vətəndaşın formalaşdırılması ön planda dayanmalıdır. Eyni zamanda, fənnin reallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən məktəb tədbirlərində müvafiq ardıcılıq və sistemin gözlənilməsi nəzərə alınmalıdır.

İkinci, hər bir fənnin şagird şəxsiyyətində özünəməxsus keyfiyyətlərin (mədəniyyətlərin) formalaşmasına xidmət göstərməsi və onun prioritet olması, başlıca məqsədə çevrilməsi zəruri tələb kimi qarşıya qoyulmalıdır.

Üçüncü, fənlərin məzmununun nəticələr şəklində ifadə olunması şagirdlərdə formalaşacaq səriştələri ifadə edir. Hər bir fənnin məqsədi təhsil proqramında (kurikulumda) konkret olaraq göstərilir. Şagird şəxsiyyətində hansı səriştənin formalaşması qeyd edilir. Hər bir təhsil standartında isə zəruri biliklər və fəaliyyətlər əhatə olunur. Standartların reallaşdırılması zamanı müvafiq strategiyalar müəyyənləşdirilir və nəticələrə çatmaq üçün hər bir müəllim özünün potensial imkanlarına uyğun iş mexanizmini qurur və həyata keçirir.

Məqalənin aktuallığı. Yeni səriştəyənlü məzmunun formalaşdırma zərurəti məqalənin aktuallığını təşkil edir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məqalədə şagirdlərdə formalaşdırılması zəruri olan səriştələr araşdırılır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Qeyd olunan səriştələrin tədris prosesində formalaşdırma yolları göstərilir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası // Kurikulum, 2013, № 1.
2. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование, 2003.
3. Иванов Д.А. Компетенции и компетентностный подход в современном образовании // Завуч. Управление современной школой, 2008, №1.

Л.Г. Джалилова

Типы умений и способы их формирования

Резюме

В статье исследуются навыки, которые необходимо сформировать в средней школе, и способы их формирования.

А.В. Хуторский классифицировал типы общих навыков следующим образом: ценностно-смысловые навыки, общекультурные навыки, учебно-познавательные навыки, информационные навыки, коммуникативные навыки, социально-трудовые навыки, навыки личностного саморазвития.

В статье отмечается, что перечисленные на уроках математики в начальной школе навыки могут быть реализованы в 5 этапов: введение-мотивация, открытие математических знаний, формирование знаний, применение математических знаний, обобщение и систематизация.

В статье также исследуются три уровня математической компетентности. Было принято три уровня математической компетентности: уровень воспроизведения, уровень общения и уровень суждения.

L.G. Djalilova

Types of skills and their ways of formation

Summary

In this article competencies that intended to form and their ways of formation are investigated. A.V. Khutorsky classifies the types of general competencies as follows: value-meaning skills, general-cultural skills, teaching-cognitive skills, informational skills, communicative skills, social labor skills, individual self-development skills.

In this article is noted that in elementary school math classes the listed skills can be implemented in 5 stages: introduction-motivation, discovery of mathematical knowledge, formation of knowledge, application of mathematical knowledge, generalization and systematization.

At the same time in the article three levels of mathematical competencies are investigated: three levels of mathematical competence have been adopted: level of reproduction, level of communication, level of judgment.

Redaksiyaya daxil olub: 23.08.2021